

PAPER DETAILS

TITLE: BOZKIR TOPLUMLARINDA TOPLUMSAL TABAKANIN GÖSTERGESİ OLARAK
"HALKA AVLARI";

AUTHORS: Eray Amasya,Dervis Ulashan Eraslan

PAGES: 241-259

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2946215>

BOZKIR TOPLUMLARINDA TOPLUMSAL TABAKANIN GÖSTERGESİ OLARAK “HALKA AVLARI”*

*Eray AMASYA, Derviş Ulaşan ERASLAN***

Öz: İnsanlığın ilk zamanlarından beri avcılık toplumların ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel karakterlerini belirleyecek kadar etkili bir faaliyet olmuştur. Avcılık sosyal anlamda halk tabanında geniş bir yer bulan aktivite olmakla birlikte, bozkır toplumlarında yöneten ve yönetilen ilişkisinin de bir aracı olmuştur. Bozkır toplumlarında halka avı, gücü sembolize eden iktidarın bir göstergesi olmuştur. Bununla birlikte halka avları, toplumsal statüyü dizayn etme işlevi görmüştür. Bu çalışma, toplumsal yapının oluşmasında sosyal semboller olarak bozkır toplumlarında iktidar ile iktidarın meşrulaştırılması bağlamında karizmatik otorite ve toplumsal tabakaların oluşması süreçlerini halka avları esasında değerlendirmektedir. Çalışmanın amacı, bozkır toplumlarında halka avlarının toplumsal tabaka ve sosyal sermaye üzerindeki rolünü ortaya koymaktır. Araştırmanın kapsamı bağlamında bozkır toplumlarının iktidar ilişkileri, sosyal sermayeleri ve lidere atfedilen anlam, halka avları bağlamında değerlendirilmiştir. Halka avında lider, karizmatik otoritenin göstergesi olarak ele alınırken, av sırasında komutanlar ve soyluların göstermiş olduğu yararlılık ise iktidar ve sosyal statü ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada avlanma ve av sonrası etin paylaşımı, halka avları bağlamında iktidar, otorite, sosyal sermaye ve sosyal tabakalar arası farklılaşmanın bozkır toplumlarındaki yansıması üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda bozkır toplumlarında halka avlarının sosyal tabakalar, sosyal sermaye ilişkileri ve liderin karizmatik otoritesi üzerinde belirleyici bir araç olduğu ayrıca halka avları çerçevesinde ortaya çıkan kural ve törenlerin de toplumsal tabaka ilişkileri açısından önem arz ettiği anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Halka avı, iktidar, karizmatik otorite, sosyal tabaka, sosyal sermaye, bozkır toplumları.

“Encircling Hunts” as an Indicator of Social Layer in Steppe Societies

Abstract: From the beginning of time, hunting transpassed its existential phase to develop into an activity affecting the economic, political, social and cultural characteristics of human communities. Apart from being an important activity socially, in steppe societies, hunting became a medium influencing the relationship between ruler and ruled. In steppe societies, encircling hunt became a marker of administration, which symbolizes power and capability. Moreover, encircling hunt functions to design and determine social status. This study evaluates the understanding of power and its legitimization in steppe societies and utilizes

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 09.02.2023 - 24.08.2023

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.
E-posta: 1950D01002@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0003-2736-347X.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: 1850Y09004@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0002-6104-7422.

Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2023 Güz (39), 241-259

encircling hunt as social symbol affecting the formation of social structures and their connection with charismatic authority as well as its role in the formation of social strata; power relations, social capital and the meaning attributed to the leader of the steppe societies. While the leader is evaluated as an indicator of the existence of charismatic authority, the utility of commanders and nobles during an encircling hunt is analyzed in terms of power and status relations. Hunting and sharing of meat after hunting, social capital and differentiation between social strata in steppe societies are also examined. Thus the study draws conclusions from social behaviour during encircling hunting that can explain sociologically the charismatic authority of the leader, and the rules and ceremonies in steppe societies.

Keywords: Encircling hunt, power, charismatic authority, social stratum, social capital, steppe societies.

Giriş

Toplumsal yapı, denge ve ilerleme hiyerarşisinde işleyen bir bütündür. Denge ve ilerlemeyi sağlayan hem fiziki hem de kültürel unsurlar, toplumsal yapının özelliklerini kapsamaktadır. Doğal çevre özellikleri ve yerleşim biçimleri, fiziki yapıyı meydana getirirken; nüfus nitelikleri, cinsiyet dağılımı, nüfus artış hızı, kültürel ve ekonomik sermaye gibi unsurlar ise kültürel yapıyı oluşturmaktadır. Fiziki ve kültürel yapıların bir araya gelmesiyle birlikte toplumsal yapının oluşmasını sağlayan bir diğer faktör, sosyal tabakalaşmadır. Nitelik ve nicelik yönünden değişkenliğe açık olan insan gruplarında sosyal tabakalaşma söz konusudur (Erkal, 1984, s. 60). Otorite ve statü durumuna göre ortaya çıkan farklılaşma toplumsal yapıdaki sosyal tabakaları, iktidar gruplarını ve otorite tiplerini doğurmaktadır. İnsanlık tarihinde toplumsal yapıdaki bu unsurları belirleyen faaliyetlerden biri, avcılık olmuştur.

İnsan topluluğu, doğayla buluşmasından sonra hayatta kalabilmek için çeşitli yaşam pratikleri geliştirmiştir. İnsan, doğa serüveninde avcı-toplayıcı veya toplayıcı olarak bekayı teşvik eden davranış kalıpları ile sosyo-ekonomik kurumlar geliştirmiştir (Mayor, 2013, s. 227). İlkel dönemlerde avcı-toplayıcılar, komün halinde yaşayan eşitlikçi toplumlar olarak nitelendirilmiştir. Smith'e göre insanlık tarihi; avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret olmak üzere dört aşamada biçimlenmiştir. Toplumsal gelişmenin en ilkel aşamalarından birisi olarak gösterilen avcı toplum, mülk ve hükümetten habersiz bir toplum olarak gösterilmiştir (Sunar, 2010, s. 34). İnsanın beslenmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için ortaya çıkan avcılık, salt bir beslenme olgusu olmaktan öte güç, iktidar, sosyal tabakalaşma ve kültürel unsur olarak gelişimini toplumla birlikte sürdürmüştür. Bu bakış açısına göre avcı-toplayıcıların toplumsal yapısında herhangi bir sosyal tabakadan ve iş bölümünden bahsedilmemektedir. Öte yandan avcı-toplayıcı toplumlarda itibara ve sosyal statüye çok değer verildiği, "cömertliğin ve kahramanlığın" sosyal statü kazanmanın ana aracı olarak kabul

edildiği düşünülmektedir (Mayor, 2013, s. 239). Bu bağlamda kahramanlık ve cömertlik gibi sembollerin sosyal tabaka, sınıf ve statü ilişkilerini ortaya çıkardığı düşünülebilir. Avcı toplayıcı toplumlarda sözü edilen toplumsal yapının iki önemli yönünü, kültür ve kurumlar oluşturmaktadır. Bozkır toplumlarının halka avları bağlamında toplumsal yapılarından bahsederken toplumsal yapının kültürel yönünde sosyal ilişki, sosyal statü, sosyal rol, sosyal prestij, sosyal değer, sosyal kontrol, sosyal grup ve sosyal kurum unsurları öne çıkmaktadır. Bu toplumsal yapıda siyaset ve hukuk kurumlarının etkili olduğu ancak maddi ve manevi kültür öğeleri ile etkileşim içerisinde ilerlediği görülmektedir. Bu çalışmada halka avları örneğinde, bozkır toplumsal yapısında kültürel yön olarak toy, kurultay vb. organizasyonlar vardır. Toplumsal kurumlar olan hukuk ve siyaset ise kendine özgü bir yapıya sahiptir. Konar-göçer Türk toplumlarında toplumsal yapının kültür ve toplumsal kurumların etkileşimi ile meydana geldiği söylenebilir. Bozkır toplumlarının toplumsal yapısıyla ilgili olan bu durum, çalışmada halka avları bağlamında ele alınmıştır.

Sosyal tabaka, sınıf ve statü ilişkileri; bozkır halklarının süreklilik avları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sürekli avları, bir beslenme aracı olmakla birlikte bozkır toplumlarında otorite ve gücün simgesi olmuştur. Kolektif bir biçimde gerçekleştirilen sürekli avlarında (halka avları) grup üyelerinin dinamizm ve güç bakımından en üstün erkeklerden oluştuğu söylenebilir (Aytan, 2021, s. 987). Bu bakımdan ava katılan bireyler arasında ayrımlar yapıldığı görülebilir. Bu ayrımın temelinde ise ataerkil bakış açısı ve iş bölümünün olduğunu söylemek mümkündür. Sürekli avına güçlü ve dinamik erkeklerin katılımı, ataerkilliğe ve iş bölümüne işaret etmektedir. Ava katılan erkekler üzerinde yapılan bu ayrım, sınıf ve sosyal tabaka ilişkilerinin biçimlenmesine etki etmektedir. Nitekim sosyal tabaka ilişkilerinin biçimlenmesinde de halka avında gösterilen performans, değerli bir kriterdir. Çünkü avcı, aynı başarısını başka zaman gösterememe durumuna sahiptir. Bu nedenle avda gösterilen başarı veya başarısızlık, avcının sosyal sermayesini ve toplumsal statüsünü belirlemektedir.

Avcılığın ortaya çıkışı, bireylerin ve grupların besin teminini sağlayarak biyolojik organizmanın devamı için ihtiyaç duyulan enerjiyi karşılamaktır. Bununla birlikte dolaylı sonuçları ile de avlanma süreci; coğrafi, siyasi, ekonomik, dini, sosyal ve psikolojik faktörlerin biçimlendirilmesine aracı olmaktadır. Bu bağlamda halka avları hem biyolojik uyaranlara hem de toplumsal normlara cevap verir. Buna ek olarak uygulama biçimi aracılığıyla sosyo-kültürel yapının oluşumuna katkı sağlar. Avın seçimi, hazırlık aşaması, avlanma yöntemi ve avın paylaşılması gibi süreçlerde gelenek ve pratiklerin rol oynadığı halka avı; sosyal, siyasi ve kültürel kurumlarla bütünleşik bir yapıdadır. Bozkır toplumlarında ortaya çıkan halka avları bir beslenme süreci olmaktan ziyade askeri, siyasi, sosyal ve kültürel unsurlarla da yakından ilişkilidir.

1. Bozkır Toplumlarında Halka Avı

Halka avı, kaynaklarda sürekle avı, sığır avı, sürgün avı ve çerger¹ olarak da geçmektedir. Bu adlandırmalar, genel itibariyle avın uygulama yöntemiyle ilgili olup sadece sığır avı adlandırması, eski zamanlarda bu tür avlarda sığır avlanıyor olmasıyla ilgilidir. Sürgün avı ve sürekle avı adlandırmaları, hayvanların bir noktaya sürülüyor olmasıyla halka, çember ve çerger adlandırmaları ise avın yapılış şekli ve uygulanan yöntemle ilgilidir. Bununla birlikte kaynakların büyük kısmında bu tür av, sürekle avı olarak anılmaktadır. Ancak, sürekle ve halka avı arasında bazı farklılıklar vardır.

Raşid-ad-din'in belirttiğine göre Moğollarda halka avları, "jerge" olarak adlandırılmıştır (Raşid-ad-din, 1952, s. 89). Bazı kaynaklarda da halka avlarına "nerge" ve "çerger" denilmektedir. Bu adlandırma "halka, çember, çevreleme ve kuşatma" anlamlarını bildirmektedir. Hem bu adlandırmalar hem de Türk ve Moğollarda bu av yönteminin hayvanları halka içerisine almaya dayalı olması nedeniyle bu avlara sürekle avı yerine halka avı denilmesi daha doğru gözükmektedir.

Halka avları, farklı grupların birbirleriyle iş birliği yaparak belirli bir alandaki hayvanları dar bir alana yavaşça sıkıştırarak av hattının oluşturulmasıdır. Bu hat oluşturulduktan sonra avlanacak hayvanlar, bu alan içerisinde kolayca öldürülmektedir. Bu teknik, aynı zamanda askeri bir taktik olarak da kullanılmıştır (Buell, 2003, s. 201). Halka avı yalnızca bir eğlence ve yiyecek kaynağı olmayıp aynı zamanda bozkır ordularının disiplinli ve koordineli bir savaş gücü olarak eğitiminde hayati önem taşımıştır. Bozkır yaşamının ve kültürünün düzenli bir parçası olan halka avlarına herkes, çeşitli görev ve hedeflerle müdahil olmaktadır. Bu avlar sırasında askeri beceriler, birliklerin disiplini, boylar arasındaki koordinasyon ve etkili iletişim gibi beceriler geliştirilmektedir (Lane, 2006, s. 107).

Halka avlarının uygulama biçimi, hayvanların geniş bir coğrafyadan belirli bir noktaya sürülmesi ve bu noktada halka içine alınarak belirli bir düzen içerisinde avcılar tarafından hayvanların avlanmasına dayanır. Av sonrasında bir ziyafet verilir ve bu ziyafet esnasında da uyulması gereken bir düzen vardır. Sürekle olarak adlandırılan avlar da halka avına benzemekle birlikte bazı sürekle avları, uygulama biçimiyle halka avından farklıdır. Halka avına benzeyen sürekle avlarında hayvanlar, belli bir noktaya sürülür ve halka içine alınarak avlanır. Ancak bazı sürekle avlarında hayvanlar, halka içine alınmadan ve belli kurallar olmadan nişancı görevi üstlenen avcılara doğru sürülür ve onlar tarafından gelişigüzel bir şekilde av gerçekleştirilir. Örneğin Kırğızlarda "Salburun" olarak adlandırılan

¹ Erzincan ve Elazığ'da, bir çeşit sürekle avına, çerger veya çergeri, denmektedir. Bk. Bahaeddin Ögel. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* 7. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 187.

avlar, bu tür avlardır. Bu avlar; uzun süreli olmaları, geniş bir coğrafyada gerçekleştirilmeleri, alıcı kuşlarla, tazılarla avcılık gibi farklı yöntemleri içerisinde barındırmaları ve hayvanların sürülerek avlanması gibi yönleriyle halka avlarına benzemekle birlikte “Salburun” avlarında hayvanlar, halka içine alınarak avlanmaz. Ayrıca bu avlar, halka avları kadar sistemli avlar değildir. Bu nedenle halka avlarının süreklilikli avlarına benzer olmasına rağmen daha farklı bir yöntemle sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Halka tarzındaki süreklilikli avlarının nasıl ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte bazı görüşler dile getirilmiştir. M. F. Köprülü ve Z. Gökalp, halka tarzındaki süreklilikli avlarının inançlar neticesinde ortaya çıktığını düşünmektedirler. Gökalp’e göre süreklilikli avına verilen adlardan birinin sığır avı olması, Türklüğün eski dönemlerinde kutsal sayılan Tibet sığırının kurban ritüeli şeklinde avlanmasıyla ilgilidir (Gökalp, 1976, s. 43). Köprülü de sığır adı verilen süreklilikli avlarının Türklüğün totemistik dönemiyle ilgili olduğunu ve bu avlar sonrasındaki ziyafetlerin de eski inanç kalıntılarının izleri olduğunu düşünür (Köprülü, 1980, s. 14). Kaşgarlı Mahmud ise sığır sözcüğünü hükümdarların kendisine bağlı gruplarla birlikte gerçekleştirdiği bir av türü olarak açıklamaktadır. Bu av esnasında Hakan, komutası altındakileri avlanılacak hayvanları kendisine doğru sürmeleri için gönderir. O da peşlerine düşmeden durduğu yerde, yorulmadan hayvanları avlar (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 156). Kaşgarlı Mahmud’un bu ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla kurban ve ritüel amacıyla ortaya çıkan sığır tipi süreklilikli avları veya halka avları, zamanla bu amaçlarını kaybetmiş ancak ismi sığır avı olarak kalmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu avların nasıl adlandırıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte süreklilikli avı olarak adlandırılmış olması muhtemeldir. Ancak avın uygulama yöntemi sebebiyle halka avı olarak adlandırılması, daha doğrudur. Nitekim Kırğızlardaki Salburun avı gibi halka avına benzeyen ancak yöntem olarak bazı farklılıklar bulunan süreklilikli avları mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud’un açıklamasında dikkat çeken bir başka husus ise halka avının Hakan ve maiyetindekilerin gerçekleştirdiği bir etkinlik biçimi olarak tasvir edilmesidir. Bu yönüyle Hakan, avda üstlenmiş olduğu rolü itibarıyla avın lideridir.

Sığır adı verilen süreklilikli avlarının daha çok totemistik dönemle ilgili olduğu görülmektedir. Bu nedenle hem konumuz hem de totemle ilgili bazı noktalara değinmek gerekir. Totem, kutsal kabul edilmesi nedeniyle bazı yasaklarla çevrilmiştir. Bunlardan birisi ise toteme zarar verilmemesidir. Ancak totemistik inançlara sahip ilkel kabileler hakkında araştırmalar yapmış olan E. Durkheim, şunu belirtmektedir: “Totem olarak kabul edilen hayvan yahut bitki kutsaldır ve bu nedenle onu yemek yasaktır. Çünkü totem bazı tabularla korunmuştur. Bununla birlikte kutsal olan bu şeyler bazı özel mistik yemeklere dahil edilebilirler. Fakat bu totemlerin günlük hayatta besin olarak tüketilmeleri yasaktır. Aksi takdirde bu yasağı çiğneyen kişi türlü felaketleri kendine çekecektir” (Durkheim, 2005, s. 161). Bu bilgilerden hareketle totem hayvanının

etinin yenmesinin yasak olduğu ancak dini törenler nedeniyle bazı durumlarda yenilebileceği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak totem hayvanı, kutsal olması sebebiyle gelişigüzel bir şekilde öldürülemez. Sadece belli zorunluluk veya dini amaçlarla öldürülür. Öldürülürken ise hayvanın minimum seviyede acı çekmesine özen gösterilir (Durkheim, 2005, s. 166). Halka avlarında hayvanın halka içine alınması, onun öldürülmesini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle bu av yönteminin eski dönemlerde hayvanın kolay ve acı çekmeden öldürülmek istenmesi nedeniyle tasarlanmış olması muhtemeldir.

Totem hayvanının öldürülmesi konusunda bir meseleye daha dikkat çekmek gerekir. Hayvanın kutsallığı nedeniyle totem hayvanının öldürülmesi, bazı felaketlere neden olabilir. Bu nedenle az önce değindiğimiz gibi hayvan, acı çekmeden öldürülmeye çalışılır. Bununla birlikte hayvanı öldürerek yasağın çiğnenmesi nedeniyle doğabilecek olası felaketlere karşı bu eylemin sorumluluğunu alabilecek birinin olması gerekir. Bu kişi, ilkel kabilelerde genellikle din adamları, yaşlılar veya liderlerdir. Bozkır halklarının sürekli avlarında da ilk avı Han'ın gerçekleştirmesinin sebebi, bu inançla bağlantılı olmalıdır. Hatta sürekli avları sonrasında düzenlenen ziyafette av etinin paylaştırılarak yenmesinin sebebinin cinayetin günahını paylaşmak olduğu da düşünülmektedir (Roux, 2005, s. 119). Selçuklu Sultanı Melikşah'ın da sürekli avlarından sonra öldürdüğü her hayvan için para dağıtması, cinayetin sorumluluğundan kurtulma düşüncesinin değişime uğramış bir şekli olmalıdır (Amasya, 2021, s. 172). Buna ek olarak Hakan'ın böyle bir sorumluluğu alarak ilk avı gerçekleştirmesi, onun toplum üzerindeki otorite ve karizmasını da arttıran bir durumdur.

Kaşgarlı Mahmud, bu tür avlarda hükümdarların hayvanları kovalamadan kolayca avladıklarını ifade etmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 156). Bu husus, konumuz açısından mühim gözükmektedir. Çünkü bu tür avların dini inançlar sebebiyle ortaya çıktığı kabul edilirse bu avların başarılı bir şekilde tamamlanması, dini ritüelin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir durumdur. Avın başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak içinse Kaşgarlı Mahmud'un belirttiği gibi hayvanlar, hükümdara doğru sürülmekte ve halka içine alınarak hükümdar tarafından avlanmaları kolaylaştırılmaktadır. Yani dini ritüelin gerçekleştirilmesi kolaylaştırılmaktadır. Öte yandan bu avların dini inançlar etkisinde ortaya çıktığını kabul etmesek de avın hayvanları sürme ve halka içine alarak avlamaya dayanan yönteminin hayvanların avlanma işini kolaylaştıran bir yöntem olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu düşünceye ek olarak bu yöntemle avın gerçekleştirilmesinin hükümdarın karizma ve otoritesini arttırma üzerinde de etkisinin olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Türklerde ve Moğollarda hükümdarın kut sahibi olduğuna inanılır. Bu nedenle avın başarılı geçmesi, kutun geri kazanılması ve kutun pekiştirilmesi gibi işlevleri yerine getirmektedir. Halka avı yöntemi sayesinde ise avın avlanması kolaylaştırılır ve

böylece hükümdar, maiyetindekiler üzerindeki gücünü pekiştirir. Çünkü avın başarısız olması, halk nezdinde bir takım uğursuzluk, felaket gibi durumlara yorumlarak hükümdar otoritesinin sorgulanmasına yol açabilir. Nitekim T. Allsen de halka avlarının siyasi otoritenin uygulama biçimlerinden biri olduğunu dile getirmektedir (Allsen, 2006, s. 27).

Bununla birlikte bozkır toplumlarında halka avlarını organize etmek, soylulara toplumsal statülerini koruma veya arttırma konusunda ayrıcalık sağlamaktadır. Bu kişiler, halka avlarını organize etme görevlerinin yanı sıra avlanan hayvanların mülkiyetinde de ayrıcalıklı statüye sahip olmuşlardır. Bu avlarda öldürülen kurt, kaplan, leopar, antilop ve karaca gibi büyük hayvanlar, soylular tarafından paylaşılır. Tavşan, sülün ve tilki gibi küçük hayvanların mülkiyeti ise toplumsal statüsü daha aşağı tabakada bulunan kişilere ait olur. David Morgan'ın belirttiği gibi halka avı, Han'ın avda ilk oku atmasıyla başlar ve av hayvanlarının öldürülmesi sırasında da bu statü korunur (Morgan, 2007, s. 80). Av sırasında sahnelenen bu ritüeller, siyasi bir yapının işletilmesi olarak açıklanabilir. Bu bağlamda halka avları, liderin sosyo-siyasal statüsünü yeniden düzenleyen ve sosyal düzenin korunmasına önemli ölçüde katkı sağlayan bir araçtır. Halka avlarının askeri işleyişe katkısı olmakla birlikte bu katkı daha çok siyasi ve sosyal düzenin tesisi üzerinden dolaylı olarak gerçekleşmiştir.

Halka avlarının kutsallık aracılığıyla atfettiği siyasi ve dini otorite, hanın halkına karşı gücünün bir göstergesi olmuştur. Bu durum yalnızca Türklerde ve Moğollarda değil eski Çin hanedanları zamanında da böyle olmuştur. Çin imparatorları da otoritelerini süreklilik avları vasıtasıyla maiyetindekilere kanıtlamışlardır (Tezcan, 2008, ss. 22-23). Kendisine bağlı boyların katılımıyla düzenlenen halka avlarına liderlik etme ve ilk avı gerçekleştirerek avı başlatma gibi unsurlar, hakanı halkın ayrılmaz bir parçası olarak göstermektedir. Ayrıca ava farklı boyların katılması; onların bir bütünün parçası olmalarına, aynı toplumun üyesi olmalarına ve grup aidiyetinin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Nitekim B. Y. Vladimirtsov da süreklilik avlarından sonra düzenlenen kalabalık ziyafetler nedeniyle bu tür avların boyları birleştirmedeki rolünün savaşlardan daha önemli olduğunu düşünmektedir (Vladimirtsov, 1995, s. 126). Bununla birlikte av sonrası ziyafetler sadece yemekten ibaret değildir. Bu ziyafetlerde güreş, okçuluk, binicilik vb. geleneksel spor oyunları oynanmakta, destanlar anlatılmaktadır. Bu nedenle av sonrası ziyafetler, kültürel birikimin korunması ve aktarılmasına da aracılık etmektedir. Öte yandan güreş, binicilik, okçuluk gibi oyunlarda Hakan, kendisine bağlı boy beylerinin askerlerini de izlemekte ve planlanan seferlerdeki görev dağılımı için avdaki ve bu oyunlardaki başarılar bir ölçüt olmaktadır. Sonuç olarak av eylemi sonrasında gerçekleştirilen etkinlikler de toplumsal tabaka hiyerarşisi ve statü ilişkilerinin belirlenmesi üzerinde rol oynamaktadır.

Halka avları toplumsal, ekonomik ve siyasi alanların yanı sıra dini alanın da statü ilişkilerini belirlemektedir. Halka avının sağlamış olduğu siyasi ve bürokratik ağ, kendisine kutsallık kavramıyla beraber dini bir motif kazandırmaktadır. Buna ek olarak bu avlar, savaşlardaki başarının habercisi olarak nitelendirilmektedir. Avlarda şamanların üstlenmiş olduğu dini rol ise topluma psikolojik güç sağlamaktadır (Oşanov ve Nugman, 2015, s. 88). Bu durum, şamanların din aracılığıyla toplumsal statülerini arttırmalarına neden olmaktadır. Şamanların av sırasında ve sonrasında topluma vermiş oldukları dini mesajların da hakanın siyasi otoritesine olumlu etki yaptığını söylemek mümkündür. Hakan, avdaki becerisi ile liderliğini topluma ispatlar ve dini önder yahut bilgenin vermiş olacağı mesajla hakanın toplum nezdindeki karizması daha da artar. Bu bağlamda bozkır konar-göçer toplulukların devlet organizasyonunda ideolojik aygıtların toplumsal düzeni sağlamada büyük bir yerinin olduğu görülmektedir. Hakanın karizma kazanımı üzerinde avın, sosyal hayatın dizayn edilmesinde ise inanç faktörünün büyük bir öneminin bulunduğu söylenebilir.

2. Halka Avlarının Karizmatik Otorite Üretme İşlevi ve Lider Kültü

Liderliğin en üst statüsü olan kağanlık, konar-göçer toplumlarında kut inancıyla ilişkilendirilmiştir. Kut ise Tanrı tarafından verilen yönetme yetkisi veya baht, talih gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle liderliğin kaynaklarından birisi, doğaüstü güçlerdir. Buna bağlı olarak kut sahibi olduğu düşünülen liderlere toplum nezdinde saygı gösterilir. Bu saygı sadece liderlerle sınırlı kalmayıp onun soyundan gelenlere de atfedilir. Ancak bu saygının kalıcı olabilmesi için hakanın toplumuna karşı adaletli, paylaşımcı ve koruyucu olma gibi sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar nedeniyle toplum içerisinde liderlik, karizmatik öğelerle donatılarak kült halini almıştır. Ancak buradaki kült kavramı, tapınma anlamında olmayıp sosyal sermaye aracılığıyla elde edilen otoriter saygınlık anlamı taşımaktadır.

Avcılığın eski çağlardan beri sosyal, askeri ve ekonomik alanları etkileyen bir işlevi olmuştur. Eski çağda avcılara kabileye besin sağlamaları nedeniyle özel bir statü verilmiş, avcılar bu nedenle toplum içerisinde kahraman olarak kabul edilmiştir (Kaplan, 2002, s. 11, 23; Konstantinov, 2012. s. 123). İnsanlık tarihindeki gelişmeler, avcılığı da etkileyerek yeni av yöntemleri ve av silahlarının keşfini doğurmuştur. Öte yandan yerleşik hayata geçilmesi ve benzeri sebeplerle avcılık, temel besin kaynağı olma özelliğini yitirmiştir. Bu durum, avcıların toplum içerisindeki statüsünü azaltmakla birlikte halka avı gibi bazı av türleri, lider kültürünün ve sosyal statünün aktarım aracı olarak varlığını sürdürmüştür.

Bozkır toplumlarında lider kültürü ve sosyal statü olgularının en basit görünümü, av esnasında uygulanan ritüellerde ve av sonrasında avın paylaşımı sırasındaki statü ilişkilerinde görülmektedir. Bozkır toplumlarının halka avlarında grup

üyelerinin avlanma sırasındaki rolleri, grubun bünyesindeki anahtar statüleri, av esnasında ve avın paylaşımında belirleyici olmaktadır. Ava iştirak eden ve avdan pay alacak kişilerin avlanan hayvanın hangi bölgesinden ne ölçüde pay elde edeceklerini, av sırasında gerçekleştirdikleri fonksiyonları belirlemektedir. Halka avında bir topluluk genellikle formel liderlik yapılarına sahip olmamakla birlikte geçimini sağlama konusundaki yiğitliğe veya değer atfedilen faaliyetlere, yaşa ya da açık bir şekilde kutsallığa dayalı olarak lidere statü ve değer atfetme araçlarına sahiptir. Bu şekilde lidere yüklenen statü, çoğunlukla enformel olarak etki eder ve lidere otorite sağlar (Cohen, 1999, s. 34).

Karizma kavramı, bireysel açıdan bir bireyi sıradan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü veya bazı sıra dışı güçleri olması düşüncesidir. İlkel dönemlerde bu özel saygı biçimi; peygamberlere, sosyal alanlarda bilginlere, şifacılar, avda liderlik görevi üstlenenlere ve savaşta kahramanlık sergileyenlere verilmektedir (Weber, 2005, s. 75). Savaş, doğal afet vb. durumlarda ortaya çıkan karizma, barış zamanında da işlevlerini sürdürebilen ikili bir role sahip olabilmektedir. Avın ve savaşın lideri, gündelik yaşamda işlevleri açısından barışın da lideri olmaktadır (Schnepel, 1987, s. 36). Karizma ile donatılmış bireyin istisnai özellikleri, karizmatik liderin ortaya çıkmasını ve tanınmasını teşvik eden sosyal koşulları vurgulamakta ve karizma, bir tanınma olgusu olmaktadır. Karizma kavramı, bireysel kişiliğin bir niteliği veya mistik bir nitelik olmanın yanı sıra bir ilişki biçimidir. Karizma, tek bir kişiyle ölçülemeyen ve takipçileri olmadan liderlerin güçsüz olabileceği bir ilişki biçimine sahiptir. Bu nedenle karizmatik liderlik, birey ve grup arasında bir ilişki olmadan varlığını devam ettiremez (Sandberg ve Moreman, 2015, s. 3).

Bununla birlikte halka avında liderin üstlenmiş olduğu rol, sosyo-siyasi hiyerarşileri ortaya koyan bir düzene göre sırayla gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak halka avı, iktidar ve bunun meşruiyet kaynağı olan karizma kavramı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Lider, birtakım sembolik ve ideolojik aygıtlar kullanarak iktidarını toplumsal gruplar üzerinde etkili kılmaktadır.

3. Halka Avları ve Sosyal Statü

Halka avlarının liderlerin karizması üzerindeki rollerinin yanında sosyal statü ve toplumsal ilişkiler üzerinde de önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, av sırasında ve av sonrasında düzenlenen toylarda görülmektedir. Av sırasında her katılımcının görevi vardır. Ayrıca komutanlar, beyler, tiginler vs. avın düzenlenmesi sırasında önemli rol oynarlar. Bu gibi hususlar, avdaki görevlilerin sosyal statüleri üzerinde etkili olmaktadır.

Halka avının kazandırmış olduğu bu karizma ve sosyal statü, toplumsal düzen içerisinde kendilerini maddi veya sembolik mübadeleler aracılığıyla var etmektedir. Toplumsal düzlemde kurumsallaşmış halka avları, bireylere sosyal sermaye aktarmakta ve bir sosyal aktör olan avcılar, bu sosyal statülerini gelecek

nesillere de aktarabilmektedir. Bourdieu (2010, s. 52)'ya göre sosyal sermaye, kurumsallaşma evresini az veya çok biçimde gerçekleştirmiş; karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkilerini sahip olduğu sürekli ağlarla güncel tutmaktır. Bu durum, potansiyel kaynakların söz konusu gruba aidiyetine dayanan kaynaklarla ilgilidir.

Halka avlarında liderin, beyin, komutanların ve soyluların sosyal sermayesini sürdürmesi, sermayenin yeniden üretimiyle ilgilidir. Sürekli olarak kendini tanıtmaya durumu ve sosyal sermayenin korunması için mübadele ilişkisi söz konusudur. Bozkır toplumlarında halka avında gösterilen başarı ile orantılı olarak sosyal sermaye, biriktirilir ve korunur. Halka avı ile sağlanan sosyal sermaye, kişiye başta sosyal olmak üzere kültürel ve ekonomik sermaye de sağlamaktadır. Av sırasında gösterilen kahramanlık, av sonrasında düzenlenen toy ve yemek şöleninde de sosyal statülerin oluşmasında etkili olmaktadır. Sosyal sermayesi yüksek olan kişileri daha çok liderin sağ ve sol yanında görmekteyiz. Bununla birlikte toydaki oturma düzeninde konumlanacağı yer, kişinin sosyal sermayesini göstermektedir.

Bilindiği üzere Hunlardan itibaren Türk devletlerinde savaşlarda ve devlet idaresinde sağ ve sol kanattan oluşan bir teşkilatlanma görülmüştür. Bu durum, halka avlarında da savaşlarda olduğu gibi gerçekleştirilmiştir. Hatta bazı araştırmacılar, sağ ve sol kanat şeklindeki teşkilatlanmanın halka avları vasıtasıyla ortaya çıktığını düşünmektedirler (Zuyev, 1981, ss. 67-68). Hakan tarafından seçilen sağ ve sol kanat beylerinin görevi, önceden belirlenen alan içerisindeki av hayvanlarını kendilerine bağlı birlikleri komuta ederek av alanına sürmektir. Bu basit görünse de bozkır halklarında görülen süreklilik avlarının geniş coğrafyalarda gerçekleştirildiği hatırlanacak olursa oldukça zor bir iştir. Bu durumun anlaşılabilmesi için Çin kaynaklarında Hunların süreklilik avı hakkında verilen bilgilere bakmak gerekir. Çin yıllıklarının belirttiğine göre MÖ 62 yılında düzenlenen Hunların süreklilik avına 100.000 asker katılmıştır (Kafesoğlu, 1998, s. 288). Muhtemelen bu kadar kalabalık bir avcı grubunun idaresi için sağ ve sol kanat şeklinde bir teşkilatlanma gerçekleştirilmiştir.

Moğolların süreklilik avları hakkında Cüveyni'nin verdiği bilgilere göre Moğollar için bu avlar, savaştan farksızdır. Onun verdiği bilgilere göre bu avlardan önce Cengiz Han, av sahaları ve av hayvanları hakkında bilgi toplanmasını ister; silah ve yiyecek hazırlığı yaptırır. Sonrasında ise ilk üç ay hayvanlar, sürekli kovalanır ve hana rapor sunulur, bu süreçten sonra ise av çemberi kademeli olarak daraltılarak hayvanların istenilen noktaya getirilmesinden sonra av başlar. Ava önce han başlar, ardından şehzadeler ve statülerine göre diğer görevliler avlanır, Han ise avın kalan kısmını yüksek bir noktadan takip eder (Alaaddin Ata Melik Cüveyni, 1999, ss. 88-89; D'ohsson, 2008, s. 151). Buna benzer bir av, Timur'un bir seferi sırasında da gerçekleştirilmiştir. Timur'un süreklilik avı, iki yüz bin gibi oldukça büyük bir grupla yapıldığı için ordunun sağ ve sol kanatları ancak iki gün içerisinde çemberi kapatabilmiştir. Sonrasında ise halka biçimli

sürek avlarında gelenek olduğu üzere önce Timur ardından diğer görevliler, avı gerçekleştirmişlerdir (Marozzi, 2006, ss. 206-207).

Avdaki sosyal statülerin anlaşılması açısından Moğol halka avları hakkındaki bilgiler değerlidir. Bu bilgilere göre Moğollarda hükümdar, çitalar ve köpekler tarafından desteklenen bir fil veya at sırtında halka avlarına dâhil olurdu. Hükümdardan sonra oğulları, kardeşleri ve komutanları halkaya dâhil olurken daha alt tabakada yer alan soylular ve ordunun önde gelen subayları, bu özel avda ön saflarda yer edinirdi (Koch, 1998, s. 11).

Savaş alanını tasvir eden halka avları genellikle savaş alanında olduğu gibi hükümdarın kahramanlık ve savaşçı yönünü vurgulamaktadır. Moğollarda halka avında hayvanlar kuşatıldıktan sonra ilk avlanmayı hükümdar gerçekleştirmektedir. Hükümdardan sonra komutanların en cesuru, tek ok ile hayvanı avlamaya çalışmaktadır. Eğer komutan, hayvanı öldüremezse rakipleri tarafından eleştiri alması kaçınılmazdır (Koch, 1998, s. 95). Halka avında ilk avlanma işlemini hükümdarın yapması aynı zamanda karizmatik özelliklerin koruma altına alınması olarak da yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda halka avlarında hayvanların sağ ve sol kanatlar yardımıyla halka içine alınması, avı kolaylaştırarak liderin karizmasını artırmaya yönelik bir yöntemdir.

Babür İmparatorluğu'nda da halka avları, kendini temsil etme ve bir yönetim aracı olarak görülmektedir. Babür hanedanlık teorisine göre hükümdarın avı, onun kötü güçlerin üstesinden gelme gücünü de simgelemektedir. Savaş öncesi hükümdarın ve şehzadelerin aslan veya kaplan avı gerçekleştirmesi ise uğurlu bir alamet olarak sayılmıştır (Koch, 1998, s. 11). Babürlülerde halka avlarının politik anlamı, açık şekilde görülmektedir. Hem halka avları hem de hükümdarın aslan veya kaplan avları, liderliği kabul ettirme ve karizmayı pekiştiren bir araç olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte mistik bir inanın da olduğu bu avlar, lidere dini bir karizma da kazandırmaktadır. Babürlülerde aslan veya kaplan avlarının sağlamış olduğu meydan okuma, heyecan ve sembolik değerler, hükümdarın kötü güçlerin üstesinden gelme gücünü ifade etmektedir. Bu dini ve siyasi karizma aktarımı, hükümdara insanüstü güçler sağlamaktadır ve onu sıradan insanlardan ayırmaktadır. Hükümdar da kendisine atfedilen bu karizmatik özelliklerini kaybetmemek için kendisini sürekli olarak kanıtlama ihtiyacı duymakta ve düzenli olarak avlara çıkmaktadır. Bu durumun yalnızca Babür hükümdarlarıyla sınırlı olmayıp bozkır toplumlarında da geçerli bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Lider, avda göstermiş olduğu insanüstü özelliklerle halk üzerindeki karizmasını pekiştirir. Avın lidere sağlamış olduğu karizma ögesi, av sonrasında av etinin paylaşımı için düzenlenen büyük toy ve yemek şölenlerinde de devam eder. Bozkır toplumlarında avın bir eğlence ve savaş öncesi askeri eğitim olması işlevlerinin yanı sıra halkın gıda ihtiyacını karşılama işlevinin de olduğu

görülmektedir. Bilindiği üzere eski bozkır toplumlarında liderin halka karşı sorumluluklarından biri, halkın karnını doyurmaktır. Bu durum, Orhun Yazıtları'nda da geçmektedir. Bu konuda Bilge Kağan; "Amcam hakan tahta oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu" (Tekin, 1998, s. 43) ve "ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım. Sayıca az olan halkı çoğalttım" (Tekin, 1998, s. 47) demektedir.

Orhun Yazıtları'nda görüldüğü üzere hakanın halkına besin temini sağlaması, yemek ve güç rolleri bağlamında iktidar sembolizmine dayanmaktadır. Bozkır toplumlarında yemeğin paylaşımı, yöneten ve yönetilen arasında bir iktidar ve sosyal statü aracı olmakla birlikte hakanın sosyal statüsünü, toplumun diğer gruplarından ayıran bir unsurdur. Av sonrasında hakanın düzenlediği toylarda ortaya konulan güç simgeleri, iktidarın ideolojik bir aygıtı olarak değerlendirilmelidir. Halka avı sonrası gerçekleştirilen bu toylarda sunulan yemeklerin niteliği, toya icabet eden kişilerin niceliği, statüsü ve oturma düzenleri; toplumsal hiyerarşinin göstergesidir. Avda göstermiş olduğu başarısıyla hakanın kendisini ispat ve kabul ettirmesinin yanı sıra beylerin ve komutanların avdaki performansları da toylardaki sosyal statülerine etki etmektedir. Av sonrası gerçekleştirilen toy ritüelinde hakanın sağına ve soluna oturma, bir nevi protokol düzenidir.

Hiyerarşik düzenin görünür olduğu toplumlarda sosyal sınıfın sembolik yönlerinin kontrolü ve manipülasyonu, sınıfın sınırlarının korunmasına yardımcı olmaktadır. Hiyerarşik kontrolün daha az olduğu toplumlarda alt sınıflardaki gruplar, yeterli kaynaklara sahip oldukça üst sınıfa ait statü göstergesi olan mallara erişimlerini de yönetebilirler. Mülkiyet ve sembolik mesafeyi korumaya devam etmek için üst sınıflar, yeni ürünler ve semboller üreterek sosyal statülerini korurlar (McIntosh, 1996, s. 23). Sosyal tabakaların keskin sınırlarla ayrıldığı Asya üretim tarzını benimseyen bozkır toplumlarında halka avı, sosyal statünün inşa aracı olarak öne çıkmaktadır. Av sonrası düzenlenen toylar, şölenler ve yemekler, üst sınıfın sosyal statülerini devam ettirmek için kullandığı sembollerdir.

Bozkır kültürünün konar-göçer dönemine ait beslenme pratiği olan halka avları; siyasetin, toplumsal tabakaların ve kültürün simgeselliği temelinde değerlendirilmelidir. Bu dönemdeki halka avları; yeme içme alışkanlıkları, iktidarı elinde bulunduran kağanın karizmatik otoritesinin meşrulaştırılması ve sosyal tabakaların dizayn edilmesi gibi konularda etkili rol üstlenmektedir. Törenselleşmiş yemeklerdeki ayinler, toplum tarafından meydana getirilen ortak değerlerin bir bileşenidir. Ortak kültürel değerleri paylaşan bireylerin davranış kalıplarının oluşması, siyasal ve sosyal konumlarının belirlenmesi ve toplumsal tabakadaki alanlarının vuku bulması; bu değerler etrafında belirlenmektedir (Beşirli, 2011, s. 142). Bozkır toplumlarında halka avı sonrasında et paylaşımı ve av toyunda davetlilerin oturma düzeni gibi gelenekler, siyasal ve sosyal

tabakalaşmanın sembolize edilmesi hususunda son derece önemlidir. Bu paylaşım ve oturma düzeni, “orun ve ülüş” olarak adlandırılmaktadır. Bu gelenek aracılığıyla boyların ve yöneticilerin hem lider hem de diğer yöneticiler karşısındaki konumları ve avdan alacakları paylar belirlenir (Beşirli, 2012, s. 340).

4. Sosyal Statü Göstergesi Olarak “Sağ” ve “Sol” Sembolizmi

Halka avı, liderin karizmasının tescillendiği bir olgu olarak ortaya çıkarken aynı zamanda diğer soyluların sosyal statülerini belirleyen ve bu statülerinin dikey ve yatay ilişki içerisinde değişebileceği bir durumu doğurmaktadır. Lider dışında diğer yöneticilerin halka avı sonrası sosyal statülerinin dikey biçimde değişebilme imkânı da vardır. Bu durum, av sırasında ve sonrasında gerçekleşen yemeklerde sağ ve sol oturma düzeni biçiminde somut bir yapıya kavuşmaktadır. Av sırasında avcı birliklerinin sağ ve sol olarak ayrılmasında olduğu gibi av sonrasında toyda oturma düzeninde de sağ ve sol sembolizmi görülmektedir. Bu durum, av katılımcıları arasındaki hiyerarşiyi de göstermektedir.

Av aracılığıyla belirlenen hiyerarşik konumlandırma, kaynaklarda da yer almaktadır. Bu mesele hakkında bilgi veren Venedikli seyyah Marco Polo, Kubilay Han’ın halka avlarının iki görevli tarafından gerçekleştirildiğini ve onların “cuiucci” olarak adlandırıldığını söylüyor. Avın baştan sona tüm koordinasyonunu bu iki kişinin sağladığını ifade eden Polo, sözlerine şöyle devam ediyor (Polo, 2019, s. 204):

Her birinin emrinde on bin kişi vardır; birine bağlı olan on bin kişi aynı renk giyer, ötekine bağlı olan on bin de aynı renk, yani lâl rengi ile gök mavisi. Her zaman bu giysileri giymezler, yalnızca Büyük Efendi’yle birlikte ava gittiklerinde giyerler. Ve Büyük Efendi ava gittiğinde bu kardeşlerden biri, on bin adamı ve beş bin köpeğiyle onun solunda durur ve öteki kardeş de on bin adamı ve köpeğiyle sağında durur.

M. Polo’nun av sahnesinde betimlemiş olduğu sağ ve sol simgeselliği, av sonrasında gerçekleşen yemek toyunda da statünün sembolik bir aracı olarak görünmektedir.

Bozkır kültürünün temsilcisi ve taşıyıcısı olan Attila’nın konuklarını ağırlaması esnasında sergilenen sağ ve sol sembolizmi ise Priskos’un seyahatnamesinde de anlatılmıştır. Buna göre Attila, yemek sırasında ortadaki bir divan üzerinde oturmuştur. Priskos’un belirttiğine göre yemekte en saygı duyulan mevki Attila’nın sağ tarafı, ikinci mevki ise sol tarafıymış (Ahmetbeyoğlu, 1990, s. 72).

Sağ ve sol oturma düzeni sembolizmi, Dede Korkut hikâyelerinde de yer alır. Kazan Bey’in Oğlu Uraz Bey’in tutsak düştüğü hikâyede söz konusu oturma düzeni, şöyle anlatılır (Erbay, 2014, ss. 449-450):

Ulaş oğlu Kazan Bey büyük bir toy yemek verir, doksan tümen Oğuz sohbetine gelir. Dokuz ayrı yere şarap küpleri koydurur ve dokuz kara gözlü kafir kızları şarap dağıtır, hediyeler dağıtır. Kazan Bey'in sağında kardeşi Kara Göne, sol yanında dayısı Aruz ve karşısında oğlu Uraz oturur. Sağ ve sol yanına bakarak sevinir...

Olay örgüsü, Kazan Bey'in oğlu Uraz ile ava çıkması şeklinde devam eder. Kazan Bey'in oğlu Uraz'a "Bey" olma vasfını öğretmek üzere ava çıktığı ifade edilir. Bu durum, iyi avcı olmanın eski Türk liderlerinin sahip olması gereken vasıflardan biri olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy" hikâyesinde sağ ve sol sembolizminde bu iki konumda olan kişiler; kahramanlıkları, cesaretleri ve başarılarıyla betimlenmiştir (Ekici, 2020, s. 200):

Sağdan kimi saldı; Bayındır Padişah için Bicen Padişahı'na elçi giden, vardığında Alay Han ile Bolay Hanı alt eden, Kıl Barak'ın başını kesen, geri dönerken Kaplan Tüneği Geçidi'nde dayısı Konur Alp'in boynunu vuran, al aygırı, Padişah Bayındır'ın ödülünü alan kapan, savaş meydanlarının çiçeği avcı başı Han Afşar'ı sağdan saldı. Soldan kimi saldı; kızılca Tebriz'den dökülüp göçen, Aras ve Kür Suyu'nu yarıp geçen, Demir Kapı Derbend'i tepip alan, teptiğinde mızrağı ucunda er böğürten, Kumuklu'nun ödünü yaran, Şah Dağı üstünde gölgeliğini seren, Samur Suyu üstünde içki kuran, kara kış gününde Kabal'dan taze elma alıp gelen, Pamukçu'nun on dört köyünden haraç alan, Mangışlak'a talan salan, Tabarsan Sultanı yirmi dört bin yiğidin başı Kıyan Oğlu Deli Dünder'ı soldan saldı. Olay örgüsünde Kazan Bey, İç Oğuz beylerini sağdan saldı, Dış Oğuz ağalarını soldan buyurdum...

Buna ek olarak Babürname'de de sosyal sermaye ve siyasi mevkiye göre oturma düzeni hakkında bilgiler verilmektedir. Babürname'de verilen bilgiler bağlamında toyda sağ ve solda oturan beylerin, elçilerin isimleri; tek tek zikredilmektedir. Bu durum, oturma düzeninin bozkır toplumlarındaki sembolik önemini ortaya koymaktadır (Babur, 1970, s. 572).

Bozkır toplumlarında sağ ve sol sembolizmi, bireyin göstermiş olduğu hizmet ve kahramanlık derecesine göre topluluk tarafından tanınmaktadır. Bireyin bu sosyal statüyü elde etmesi için savaşta veya avda başarı göstermesi gerekmektedir. Halka avlarında sağ ve sol merkezlerin organizasyonunu yürüten kişi, başarısının karşılığında kamusal alanda üst sınıftaki konumunu koruyabilmekte veya kaybedebilmektedir. Halka avı sonrası düzenlenen toy, şölen ve yemeklerde sağ ve sol merkezlerin organizasyonunu başarıyla yürüten kişiler, yemekte liderin sağ ve sol yanına oturarak ödüllendirilmektedirler. Kamusal yemekte liderin sağ ve sol tarafında yer bulan kişiler, tüm boylara karşı da sosyal, siyasi ve ekonomik olarak üstünlüklerini kabul ettirmektedir. Buna ek olarak halka avları sonrası düzenlenen toylarda boy beyleri, komutanlar, ilim insanları vb. toplumun farklı tabakalarının bir araya gelmesi, siyasi bir organizasyon örneğidir. Bu bağlamda

bozkır toplumlarında halka avları, siyasi iktidarı ve sosyal tabakaları şekillendiren bir olgudur.

5. Sosyo-Hukuki Boyuttan Halka Avında Adalet Mekanizmasının İşletilmesi

Halka avlarının siyaseti ve sosyal tabakaları dizayn etme rolünün yanı sıra sosyal adaleti gözetin bir yapısı da bulunmaktadır. Av olayının düzenlenmesi ve yürütülmesi için açık bir şekilde belirlenmiş kuralları vardır. Bu kuralların dışına çıkılması durumunda bozkır kanunları işletilmiştir. Bu kapsamda halka avlarında hukuk kurumunun da işletildiğini söyleyebiliriz. Avlanma sırasında emirlere itaatsizlik ve hayvanların halkadan kaçması gibi durumlar, bir suç teşkil etmekte ve ceza gerektirmektedir.

Av sırasındaki kurallara dair bilgiler kısıtlı olsa da bazı kaynaklarda yer almaktadır. Öte yandan eski Türk dönemindeki av kurallarına dair bilgiler, kaynaklarda son derece azdır. Bu meseleye dair bilgiler genel olarak Cengiz Moğolları dönemiyle birlikte kaynaklarda yer bulmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Raşid-ad-din'in verdiği bilgilere göre Cengiz Han, 1224 yılında büyük bir halka avı düzenlemiştir. Cengiz Han, bu av sırasında halka avının sağ merkezini yöneten kardeşi Otçî Noyan'a av birliklerinden geride kaldığı için yedi gün boyunca ordu birliklerinin içerisine girmeme ve görev yapmama cezası vermiştir (Raşid-ad-din, 1952, s. 230).

Cengiz Han'ın halka avında sağ merkezi veya çemberin yönetilmesi gibi büyük bir görevi kardeşi Otçî Noyan'a vermesi, siyasi ve sosyal statü açısından önemli bir sorumluluktur. Av sırasında bu görevin başarıyla yerine getirilmemesi durumunda da bozkır kanunları işletilmiştir.

Cengiz Han'ın toplumsal hayat ve devlet yönetimi hakkındaki yasalarında görevini ihmal eden asker ve sürgün avı sırasında hayvanı kaçıran avcı bazen dayak bazen de ölümle cezalandırılır (Alinge, 1967, s. 145). Buna ek olarak Moğollarda ordunun savaflara hazırlığını kontrol etme amacıyla kış aylarında düzenlenen süre avlarına katılma mecburiyetine dair de yasalar vardır (Fillips, 2003, s. 39). Moğollarda halka avına dair bir başka kural, bu tür avlarda boylar arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir. Bu kurala göre başka bir boya bağlı olan boylar, halka avlarında bağlı oldukları boy için hayvanları sürerlerdi (Vladimirtsov, 1995, s. 101; *Moğolların Gizli Tarihi*, 1995, s. 57). Bu kural açık bir şekilde boylar arasındaki güç dengelerini ve hiyerarşiyi göstermektedir. Eski dönem Türk avcılığında bu tip uygulamalarla ilgili kaynaklarda bilgi olmasa da Osmanlı devletindeki süre avlarındaki bazı kuralları hakkında bilgiler vardır. Bu bilgilere göre Osmanlı devletindeki süre avlarında Bostancıbaşı, en mühim görevlidir. Onun görevi, hayvanların sürüleceği yeri belirlemek ve kaç günlük mesafeden hayvanların sürüleceğini hesaplamaktır. Av hayvanlarının kaçması veya avın az olması durumunda Bostancıbaşı suçlanır ve onun kabahatli olduğu düşünülürdü (Türkmen, 2009, s. 25).

Moğollarda halka avlarında avcılarının av düzenini bozmaları durumunda her birine beşer at, para cezası verilmektedir. Yine avcı, at üzerinde üç atışta avı vuramazsa atlarına el konulur; eğer iki atış mesafesinden başarısız olursa bir koyun ceza olarak verirdi. Avda tüm katılımcılar sayılır ve avlanan hayvanlar, belirlenmiş kurallara göre eşit paylara bölünürdü. Ancak paylaşım yapılırken atıcılar ve yardımcıları arasında bir ayrıcalık söz konusudur. Avlanan hayvanın derisi, kılı, toynakları ve boynuzları, atıcının becerisine göre atıcıya verilmektedir. Av sırasında avı kimin vurduğu konusunda şaibe içeren bir durum olması halinde ve iki avcı arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkta, avcılardan hayvanın gövdesine belirlenen mesafeden üç kez atış yapmaları istenmektedir. Üç atış sonucunda avcılar, avı vuramazsa av lideri, hayvanın yoksul birisine verilmesine karar verir (Chuluu, 2017, s. 46). Bu bilgiler bize Moğollarda av paylaşımında da avdaki becerilerin paylaşım üzerindeki rolünü göstermektedir. Kısacası becerikli ve usta bir avcı, av sırasındaki hüneleriyle av sonrasındaki paylaşımında oldukça büyük bir pay elde edebilir ve hatta lider tarafından statüsü yükseltilebilirdi.

Sonuç

Bozkır toplumlarında halka avlarının ilk olarak dini bir ritüel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde ise dini anlamını kaybederek askeri, siyasi, ekonomik vb. amaçlarla düzenlenmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu avların toplumsal statüleri belirleme üzerindeki rolü ise değişmeyen olgulardan birisi olmuş ve devlet organizasyonu güçlenen bozkır toplumlarında önemi daha da artmıştır.

Halka avlarında hayvanların öldürülmesini kolaylaştıran bir yöntemin uygulanması ve bu avlarda ilk olarak liderin avlanması gibi durumlar nedeniyle bu avların liderin karizma ve otoritesini arttırma amacıyla ortaya çıkmış olmaları muhtemeldir. Bununla birlikte bozkır toplumlarında ordu millet anlayışı çerçevesinde halka avcılığı, örgütsel bir kurum olarak bozkır toplumlarının bir yansıması olmuştur. Bu bağlamda halka avları, yerel elitleri sıradan insanlarla bütünleştirme misyonu üstlenmiştir. Avcıların başarısı, toplumsal statü ilişkilerinde dikey hareketliliği de kolaylaştırmıştır. Halka avlarının yapısı, geleneksel dönemde sosyal yapıyı, siyasal düzeni, bürokrasiyi ve sosyal hiyerarşiyi de ortaya koyan bir olgudur.

Toplumsal statü ilişkilerini belirlemede etkili olan halka avında hâkim güç unsuru olan kişi, en ayrıcalıklı konum olan merkeze yerleştirilmiştir. Bozkır toplumlarında genellikle merkeze yerleştirilen kişi, karizmatik otoriteye sahip olan kut sahibi hakan olmuştur. Avı başlatmak ve avı bitirmek gibi haklara sahip olmanın yanı sıra halka avlarında merkezin iki kanadına birden liderlik etmek de liderin yüksek statüsünü gösteren bir durumdur.

Sonuç olarak bozkır toplumlarında halka avı, sıradan bir av türü değildir. Bu avlarda sağ ve sol kanatlarda kimin olacağı, merkezde liderin nasıl konumlanacağı gibi kurallar, av başlamadan önce planlanmaktadır. Av sırasında uyulması gereken kurallar, kesin sınırlarla belirlenmekte ve uyulmadığı takdirde hukuki yaptırım uygulanmaktadır. İktidarın toplumun büyük bir kısmına yansıma özelliği gösterdiği halka avı; sosyal tabakaları, bireylerin sosyal sermayelerini, liderin karizmatik otoritesini belirleyen ve kimi zaman da güç çatışmalarına neden olan sosyal bir mekanizmadır. Bu sosyal mekanizma sadece av sırasında işlememekte, av sonrasında düzenlenen toy ve yemeklerdeki detaylı kurallarla da sosyal ilişkilerin düzenlendiği görülmektedir. Yemek sırasında etin en değerli yerini kimin alacağı, yemekte kimlerin hangi sıraya göre oturacağı gibi kurallar, bu sosyal mekanizmanın statü ve sermaye bağlamında işlevsel bir yapı kazanmasıdır.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. (1999). *Tarih-i Cihan Güşa* (Ö, Mürsel. Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları* (C. Üçok, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Allsen, T. T. (2006). *The Royal Hunt in Eurasian History*. ABD: University of Pennsylvania Press.
- Amasya, E. (2021). İstoriko-Kulturnie Paralleli Ohotniçih Verovaniy Kırgızov. *Nauka, Novie Tehnologii i İnnovatsii Kırgızstana*, (3), 169-173.
- Aytan, O. A. (2021). Hareketli Avcı-toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-mekân İlişkisinin Mukayesesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 979-1012.
- Babur. (1970). *Baburnâme: Babur'un Hatıratı III* (R. R. Arat, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Beşirli, H. (2011). Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 58, 139-152.
- Beşirli, H. (2012). Türk Devlet Sisteminde Toplumsal Düzenin İnşaasında İşlevselci Bakış Açısıyla “Ülüş” ve “Cilik” Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 337-358.
- Bourdieu, P. (2010). *Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştiri* (M. M. Şahin ve A. Z. Ünal, Der.). Sakarya: Değişim Yayınları.
- Buell, D. P. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*. ABD: The Scarecrow Press.

- Chuluu, E. K. (2017). The Encircling Hunt of Mongolia: Institutional Structures and SocioPolitical Implications. *The Memoirs of Institute for Advanced Studies on Asia*, 12, 65-98.
- Cohen, P. A. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- D'ohsson, A. K. (2008). *Moğol Tarihi* (A. Bahadır, Çev.). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Ekici, M. (2020). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erbay, H. (Ed.). (2014). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Erkal, M. E. (1984). Sosyal Değişme Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım. *Journal of Social Policy Conferences*, 31, 297-328.
- Fillips, E. D. (2003). *Mongol Osnovately Imperii Velikih Hanov* (O. İ. Perfilyeva, Per.). Moskova: Vneştorpress.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi* (H. Dizdaroğlu, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaplan, M. (2002). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2014). *Divânü Lugâti't-Türk* (A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu, Haz.) Ankara: TDK Yayınları.
- Koch, E. (1998). Dara- Shikoh Shooting Nilgais: Hunt and Landscape in Mughal Painting. *Freer Gallery of Art Arthur M. Sackler Gallery Smithsonian Institution Occasional Papers*, 1.
- Konstantinov, N.A. (2012). Stseni Ohotı Na Ranne Srednevekovih Petroglifah Gornogo Altaya. *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 4-2, 76, 122-125.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Lane, G. (2006). *Daily Life in the Mongol Empire*. ABD: Greenwood Press.
- Marozzi, J. (2006). *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi* (H. Kocaoluk, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mayor, T. (2013). Avcı-Toplayıcılar Orijinal Liberteryenler (A. Yayla, Çev.). *Liberal Düşünce*, 18(71), ss. 227-246.
- McIntosh, A. (1996). *Sociologies of Food and Nutrition*. ABD: Plenum Press.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (1995). (A. Temir, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Morgan, D. (2007). *The Mongols* 2. bs. Oxford: Blackwell Publishing.
- Oşanov, N. Z. ve i Nugman, B. G. (2015). Rol Ohotı v Voennno-Politiçeskoy Jizni Koçevnikov Evraziyskih Stepey. *Mejduradnyy Jurnal Ekperimentalnogo Obrazovaniya*, 7, 86-89.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* 7. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Polo, M. (2019). *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı* (I. Ergüden ve Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Raşid-ad-din. (1952). *Sbornik Letopisey Tom I Kniga Vtoraya* (O. İ. Smirnov, Per.). Moskva-Leningrad: İzd. Akademii Nauk Sssr.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (A. Kazancıgil ve L. Arslan. Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Sandberg, Y. ve Moreman, C. M. (2015). Common Threads Among Different Forms of Charismatic Leadership. *Journal of Religion and Business Ethics*, 3, 1-17.
- Schnepel, B. (1987). Max Weber's Theory of Carisma and Its Applicability to Anthropological Research. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 18(1), 26-48.
- Sunar, L. (2010). *Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Toplumlarına Yaklaşımları*, (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları.
- Tezcan, M. (2008). *Çin'de Shang ve Chou Sülaleleri (MÖ II. - I. Bin) Döneminde Göçebe Tesirindeki Sürek Avları, Av ve Avcılık Kitabı* (E. G. Naskali ve H. O. Altun, Ed.). Ankara: Kitabevi Yayınları.
- Türkmen, M. N. (2009). Osmanlıda Av Seferleri. *Acta Turcica*, 1(1), 22-32.
- Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi* (A. İnan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres Yayınları.
- Zuyev, Yu. A. (1981). İstoričeskaya Proyecktsiya Kazahskih Genealogičeskih Predaniy (K Voprosu o Perejıtkah Trialnoy Organizatsii u Kočevih Narodov Tsentralnoy Azii). *Kazahstan v Epohu Feodalizma: Problemy Etnopolitičeskoy İstorii* içinde (ss. 63-78). Nauka.

